Revista Universul Juridic ● nr. 7, iulie 2020, pp. 88-103

PLURALITATEA ŞI INTERACȚIUNEA ORDINELOR LEGALE ÎN APLICAREA DREPTULUI PATRIMONIULUI CULTURAL

Drd. Ion DRABINEAC*
Universitatea „Valahia" din Târgovişte
Şcoala Doctorală de Ştiințe Economice şi Umaniste

Abstract

The idea of cultural heritage as an "international public good" can be traced in the Preamble to the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, according to which „…damage to cultural property belonging to any people means any damage to the cultural heritage of human beings, because every people contributes to the culture of the world „. But how can this idea of cultural heritage be reconciled as a global public good with the infinite variety of cultural expression and the role of art as a dedicated environment essential to shape the plurality and diversity of tastes, beliefs and inclinations of the different societies in which it is produced? In this study we will try to address this issue, focusing first on the increasing complexity of the epistemological assessment of art and heritage in relation to law and then on the new ways in which different legal regimes interact with each other at different levels of regulation and protection of cultural property. The author examines this interaction from three different perspectives: 1) the plurality of different meanings of cultural property and cultural heritage, 2) the plurality and interaction between different legal protection regimes and 3) the plurality and interaction between different mechanisms of cultural heritage law international and domestic. Our analysis clearly suggests that international organizations play a catalytic role in international cultural protection, with UNESCO leading the way. UNESCO is a central mechanism for processing international protection standards and appears to be the main forum for monitoring states' compliance with international protection standards. However, an issue that certainly deserves further investigation is whether UNESCO can be effectively effective in the absence of ratification mechanisms on cultural protection. Our approach and methodology involves a detailed analysis of concepts, a review of historical developments in international law on the protection of cultural heritage, a review of the activities of international organizations, and a description of the existing legal framework. The results of our study suggest that the issue of cultural heritage protection is multidimensional and involves not only states, but also individuals who have rights and obligations regarding the protection of cultural heritage. In addition, our results clearly imply that there is still room for

* e-mail: iondrabian@gmail.com.

improvement in the ever-evolving international law towards the creation of a more satisfactory framework for the protection of cultural heritage.

Keywords: *plurality, cultural heritage law, cultural property, international law, domestic law, international humanitarian law, customary international law.*

1. Introducere

În introducerea acestui studiu privind aplicarea dreptului patrimoniului cultural, trebuie să explicăm mai întâi sensul şi raţiunea titlului ales: „pluralitatea şi interacţiunea ordinelor legale". Este posibil ca această expresie să nu aibă rezonanţe familiare pentru cercetătorii dreptului şi pentru practicieni, pentru care conceptul de „ordine juridică" are o semantică legată de pragmatismul juridic.

Conceptul de ordine juridică - în italiană *ordinamento giuridico*, în germană *Rechtordnung*, în franceză *ordonnancement juridique* - a apărut la începutul secolului al XX-lea, în mare parte ca reacţie la teoriile dominante ale pozitivismului juridic. Cea mai sofisticată conceptualizare a termenului de ordine juridică poate fi legată de opera unui jurist sicilian uitat, Santi Romano, a cărui lucrare de temei, *L'Ordinamento giuridico*, publicată în 1907, este fundamentată pe ideea că legea ca ordine juridică nu este suma totală a normelor obligatorii, aşa cum sunt asumate de pozitivismul legal. Potrivit acestei concepţii, structura socială este întemeiată pe credinţele şi înclinaţiile individuale şi colective ale membrilor societăţii şi pe organizarea vieţii materiale prin care sunt reflectate aceste înclinaţii şi credinţe ale persoanelor într-o societate. Această concepţie a fost numită teoria „instituţională" a legii, o teorie care este mai uşor de înţeles atunci când se foloseşte o limbă, ca italiana, unde avem două cuvinte diferite pentru noţiunea de lege: ordine juridică (*diritto*) şi normă obligatorie a unei autorităţi legislative recunoscute (*legge*).

Dar acesta nu este motivul principal pentru a face legătura cu lucrărilor lui Santi Romano[1] pe tema acestui articol. Motivul principal este ideea lui conform căreia legea este o „pluralitate de ordini juridice" dincolo de stat, un produs al organizării sociale a oricărei societăţi[2]. Această idee este incredibil de modernă în lumea globalizată de astăzi. Dar, mai important, se potriveşte contextului acestui studiu privind patrimoniul cultural şi dreptul.

---

[1] Santi Romano este unul dintre cei mai mari jurişti italieni ai secolului al XX-lea. Multă vreme a predat dreptul administrativ şi constituţional în universităţile din Camerino, Modena, Milano şi Roma. Printre funcţiile instituţionale a ocupat rolul de preşedinte al Consiliului de Stat (1928-1944) şi senator al Regatului din 1934. Santi Romano a făcut parte din şcoala italiană de drept public împreună cu Vittorio Emanuele Orlando, iar construcţia sa teoretică asupra interesului legitim este foarte cunoscută. Considerat un mare inovator, a dezvoltat o teorie generală a dreptului ca instituţie şi teoria pluralismului juridic.

[2] De Vanna, Francesco (2018), *L'ordinamento giuridico di Santi Romano e il pluralismo oltre l'orizzonte dello Stato: alcuni percorsi interpretativi*, in Jura Gentium, 2, 37-57.

2. Pluralismul şi diversitatea sunt trăsăturile distinctive ale expresiilor culturale

Arta însăşi, ca un mijloc eminent dedicat expresiei spiritualității individului, îşi transcende întotdeauna existența ca un simplu obiect şi reflectă credințele şi înclinațiile societății care a produs-o, la fel ca legea din teoria pluralității ordinilor juridice a lui Santi Romano. Acest lucru este evident pentru oricine vizitează această foarte mică parte a lumii, care este Italia. Explorând teritoriul său, turistul va găsi urme materiale ale istoriei umane, vechi de aproape trei mii de ani în oraşele etrusce, în vestigiile magnifice ale colonizării greceşti şi ale Romei Imperiale, în uimitoarea varietate de stiluri în arhitectură şi peisaj urban, pornind de la bisericile parohiale romane care accentuează drumurile pelerinilor din Evul Mediu, la catedrale impunătoare gotice şi la arta ornamentată a barocului. Această varietate nu se datorează numai succesiunii diferitelor perioade ale istoriei: se datorează şi interpretărilor şi redărilor diferite ale spiritului aceleiaşi epoci. Acest lucru este evident atunci când comparăm eleganța luminoasă a clădirilor renascentiste din Florența lui Leon Battista Alberti, cu măreția monumentală a Romei papale şi cu stilul venețian bogat ornamentat din aceeaşi epocă, atât de clar contaminat de influențele sale orientale.

În infinita varietate a expresiilor sale, arta şi moştenirea reflectă varietatea înclinațiilor colective şi organizațiilor sociale ale comunităților care au produs-o şi au întreținut-o. Pentru a parafraza vechea zicală folosită de Santi Romano, *ubi societas ibi jus*, am putea spune *ubi societas ibi ars et jus*.

În această perspectivă, vom examina pe scurt în acest studiu 1) pluralitatea şi interacțiunea diferitelor sensuri juridice ale patrimoniului cultural, 2) pluralitatea şi interacțiunea diferitelor regimuri juridice privind protecția patrimoniului cultural şi 3) pluralitatea şi interacțiunea dintre diferite mecanisme de aplicare a dreptului patrimoniului cultural la nivel internațional şi intern.

3. Noțiunea şi semnificația moştenirii culturale

În ceea ce priveşte noțiunea şi semnificația moştenirii culturale, înțelepciunea convențională, până de curând, a împărțit lumea între cei care au conceput-o ca parte a Națiunii şi cei care au privit-o ca parte a moştenirii omenirii. Prima perspectivă epistemologică ar justifica păstrarea obiectului cultural pe teritoriul statului şi impunerea de controale la export şi limitări ale proprietății private asupra bunurilor culturale în interes public. A doua perspectivă, dimpotrivă, ar sublinia rolul moştenirii culturale ca element al identității naționale şi ar sublinia semnificația acesteia ca parte a moştenirii umanității, susținând, astfel, accesul cel mai larg la acesta şi circulația sa internațională pentru a facilita schimbul şi înțelegerea culturală între diferite popoare ale lumii. Este un lucru obişnuit ca

această din urmă părere să nu fie favorizată de „ţările sursă", care au suferit pierderi din patrimoniul lor cultural în trecut şi pot continua astăzi să sufere din cauza traficului ilicit, dar este preferată de factorii de decizie, colecţionari şi muzee în ţările importatoare pentru capacitatea sa de a contribui la o ordine cosmopolită în care schimbul cultural poate susţine progresul intelectual şi moral al umanităţii.

Ne putem întreba dacă această perspectivă dublă a reflectat vreodată cu exactitate spiritul legii şi atitudinile politice faţă de conservarea şi gestionarea patrimoniului cultural. Cu siguranţă, astăzi această viziune alb-negru a rolului şi semnificaţiei moştenirii culturale este înlocuită de o concepţie mai complexă şi pluralistă a expresiilor culturale care transcende distincţia brută între atitudinile naţionale şi cele internaţionale.

Astăzi proprietatea culturală poate fi văzută ca parte a identităţii naţionale, în special în contextul post-colonial şi post-comunist, unde moştenirea culturală joacă un rol important în „justiţia tranzitorie", atât sub forma restituirii artei jefuite, fie a distrugerii sau restabilirii monumentelor încărcate şi cu semnificaţii politice. În acelaşi timp, obiectele culturale pot fi văzute ca făcând parte din spaţiul public fizic care condiţionează viziunea noastră despre lume şi care face parte din ceea ce în mod normal numim „mediu" sau „peisaj". Acest rol al patrimoniului cultural ca parte a spaţiului public, deschide calea către o abordare holistică a patrimoniului, adică o abordare care reuneşte patrimoniul cultural şi natural şi ţine cont de legătura interactivă a unui astfel de patrimoniu cu viaţa reală a oamenilor care îl populează. Această concepţie holistică a patrimoniului este cea care stă la baza deciziei UNESCO de a întreprinde un studiu preliminar de fezabilitate în vederea elaborării unei noi convenţii globale privind protecţia peisajului[3].

Proprietăţile culturale pot fi văzute ca artefacte mobile susceptibile de evaluare economică şi, din acest motiv, supuse schimbului în comerţul intern şi internaţional; dar pot fi văzute şi ca obiecte înzestrate cu valoare intrinsecă ca expresii ale creativităţii umane şi ca parte a unei tradiţii unice sau foarte speciale de îndemânare şi măiestrie umană pe care astăzi le numim „moştenire culturală intangibilă"[4]. Capodoperele picturii, sculpturii, mozaicurilor, lemnului incrustat, instrumentelor muzicale şi moştenirii orale care urmează să fie văzute azi deplasate în muzee, expoziţii şi magazine datorează existenţa lor structurilor sociale şi tradiţiilor care au alimentat şi menţinut cunoştinţele şi abilităţile umane necesare pentru a le produce.

Proprietatea culturală astăzi poate fi privită ca obiect al drepturilor individuale, drepturilor de proprietate, dar şi ca „proprietate comunală" sau patrimoniu public care este esenţial pentru sentimentul de apartenenţă la un corp social

[3] Consiliul executiv al UNESCO a decis la 11 mai 2011 să continue negocierile pentru adoptarea unei noi convenţii globale privind peisajul.

[4] A se vedea Convenţia UNESCO pentru salvgardarea patrimoniului cultural imaterial.

colectiv şi pentru transmiterea acestui sentiment către generaţiile viitoare. În acest sens, moştenirea culturală devine o dimensiune importantă a drepturilor omului, în măsura în care reflectă specificul spiritual, religios şi cultural al minorităţilor şi grupurilor. Această specificitate, care este antagonistă ideii dominante a patrimoniului ca parte a naţiunii, o consideră cea mai gravă expresie în drepturile culturale ale popoarelor indigene din Declaraţia ONU din 2007[5].

Această complexificare a modurilor de a gândi proprietatea culturală a fost însoţită de o sporire a complexităţii legii. De la crearea Organizaţiei Naţiunilor Unite pentru Educaţie, Ştiinţă şi Cultură (UNESCO)[6], au fost adoptate numeroase tratate multilaterale care au contribuit la acordarea unui sens precis conceptului de „proprietate culturală" şi „moştenire culturală", anterior considerat evaziv şi fragmentat[7].

Dreptul internaţional umanitar a fost completat de reguli specifice privind protecţia proprietăţilor culturale în caz de conflict armat, atât internaţional, cât şi intern[8]. Dreptul internaţional al conflictelor armate este convergent cu dreptul penal internaţional şi a devenit un element pentru inovaţie şi dezvoltare progresivă a legii în trei direcţii distincte: 1) ridicarea atacurilor împotriva proprietăţii culturale la statutul juridic al crimelor internaţionale, în special crimele de război şi crimele împotriva umanităţii[9]; 2) consolidarea dreptului răspunderii penale individuale în conformitate cu dreptul internaţional, nu numai în dreptul intern, pentru infracţiuni grave împotriva obiectelor culturale[10]; 3) dezvoltarea progresivă

---

[5] Declaraţia Naţiunilor Unite privind drepturile popoarelor indigene, Rezoluţia Adunării Generale 13 septembrie 2007, A şaizeci şi una Sesiune, suplimentul nr. 53 (A / 61/53), în special articolele 11, 12,13, 14, 15 şi 16.

[6] UNESCO a fost creată la 16 noiembrie 1945 de reprezentanţii a 37 de ţări care au semnat Actul constitutiv (intrarea în vigoare la 4 noiembrie 1946), disponibilă la http://www.unesco.org/new/en/unesco/about-us/who-we-are/history/constitution/, accesat la 28.02.2020.

[7] Expresia sintetică „proprietate culturală" a fost utilizată pentru prima dată în Convenţia de la Haga privind protecţia bunurilor culturale în caz de conflict armat din 1954, disponibilă la http://portal.unesco.org/culture/en/ev.phpURL_ID=35261&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html, accesat la 28.02.2020.

[8] A se vedea Convenţiile de la Geneva din 1949 (Convenţia (I) pentru îmbunătăţirea stării răniţilor şi bolnavilor din forţele armate pe teren; Convenţia (II) pentru îmbunătăţirea stării membrilor răniţi, bolnavi şi naufragiaţi ai forţelor armate pe mare) ; Convenţia (III) privind tratamentul prizonierilor de război şi Convenţia (IV) referitoare la protecţia persoanelor civile în timp de război), precum şi protocoalele adiţionale din 1977, în special articolele 52 (1), 53 şi 86 din Protocolul I şi articolul 16 din Protocolul II.

[9] A se vedea articolul 3d din Statutul Tribunalului Penal Internaţional pentru Iugoslavia şi articolele 8 b ix şi 8 e iv din Statutul Curţii Penale Internaţionale.

[10] Al doilea Protocol la Convenţia de la Haga din 1954 pentru protecţia bunurilor culturale în caz de conflict armat, adoptat la 26 martie 1999, în special articolele 15-18; Articolul 3d din Statutul Tribunalului Penal Internaţional pentru Iugoslavia, şi articolul 8 din Statutul Curţii Penale Internaţionale.

a legii responsabilităţii statului pentru distrugerea intenţionată a patrimoniului cultural[11].

În domeniul aplicării dreptului internaţional pe timp de pace, obligaţiile de prevenire şi reprimare a traficului ilicit de bunuri culturale mobile[12] au fost recunoscute de un număr tot mai mare de state importatoare şi exportatoare, atât la nivelul dreptului internaţional public prin Convenţia UNESCO din 1970, ratificată acum de toate ţările importante ale pieţei de artă[13] cât şi la nivelul dreptului internaţional privat odată cu adoptarea Convenţiei UNIDROIT din 1995.

În ceea ce priveşte aceste două instrumente, se poate aprecia interacţiunea dintre dreptul internaţional public şi dreptul internaţional privat în încercarea de a preveni şi de a suprima traficul ilicit de obiecte culturale. Convenţia UNIDROIT încorporează principiul politicii publice internaţionale potrivit căreia nu trebuie să fie permisă niciodată dobândirea legală a unui obiect cultural furat şi prevede că posesorul unui obiect cultural furat va fi obligat să-l returneze[14]. În acest sens, principiile internaţionale publice devin instrumentul pentru a pune capăt diferenţei dintre ordinele juridice interne incompatibile care stabilesc, pe de o parte (dreptul civil), că cumpărătorul de bună credinţă al unui mobil furat va dobândi titlul legal; iar pe de altă parte (sisteme de drept comun) că achiziţionarea *a non domino* a unui obiect furat nu va permite dobândirea titlului legal.

Convenţia UNIDROIT oferă alte exemple de interacţiune fructuoasă a diferitelor ordini juridice în vederea promovării obiectivului unei protecţii mai eficiente a proprietăţilor culturale împotriva pericolului traficului clandestin, al pierderii şi dispersiei în consecinţă. Un astfel de exemplu este furnizat de art. 3 alin. (2) din acest document, care permite calificarea drept „obiect furat" - astfel supus returnării obligatorii - a „… unui obiect cultural care a fost săpat ilegal sau excavat în mod legal, dar păstrat ilegal", atunci când această calificare este în conformitate cu legea statului în care a avut loc săpătura. Este evident că această dispoziţie permite depăşirea obstacolului reprezentat de autonomia diferitelor

---

[11] A se vedea Declaraţia UNESCO privind distrugerea intenţionată a patrimoniului cultural adoptată de Conferinţa generală a UNESCO în cea de-a 33-a sesiune, Paris, 19 octombrie 2005, republicată în Formatul Standard în UNESCO, Vol. II, Leiden / Boston, 2007, p. 733. A se vedea, de asemenea, Francioni F. & Lenzerini, F. (2003), *The destruction of the Buddhas of Bamiyan and international law*, European Journal of International Law, 4, 2003, 619- 651.

[12] Convenţia privind mijloacele de interzicere şi prevenire a importului, exportului şi transferului ilicit de proprietate culturală, adoptată la Paris la 14 noiembrie 1970, disponibilă la http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13039&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html, accesat la 29.02.2020.

[13] A se vedea http://portal.unesco.org/la/convention.asp?KO=13039&language=E&order=alpha, accesat la 01.03.2020. Această convenţie a fost ratificată de 120 de state, printre care cei mai mari importatori şi exportatori de obiecte culturale, precum Statele Unite, Regatul Unit, Elveţia, Japonia, Italia şi Franţa.

[14] Convenţia UNIDROIT, Art. 3.

ordini juridice interne care, pe de o parte, consideră moştenirea arheologică subterană ca parte a patrimoniului public, precum şi cele care permit proprietatea privată a obiectelor arheologice de către proprietarul terenului şi de către persoane private. Soluția oferită de convenția UNIDROIT reflectă conştientizarea unei relații conflictuale între o multitudine de ordini juridice interne şi o acomodare de succes între ele în sprijinul unei politici de cooperare juridică în lupta împotriva traficului ilicit de antichități.

Interacțiunea dintre dreptul internațional şi dreptul intern este, de asemenea, în centrul protejării inovatoare a „patrimoniului mondial", prevăzută de Convenția UNESCO din 1972 privind protecția patrimoniului cultural şi natural mondial. Această convenție, cu cele 187 de părți contractante care coincid cu aproape totalitatea comunității internaționale de state, a instituit şi dezvoltat un sistem de cooperare internațională pentru conservarea şi valorificarea anumitor proprietăți culturale şi naturale cu o valoare universală deosebită[15]. Secretul succesului său constă în combinarea atentă a ordinelor juridice naționale, bazată pe principiul suveranității teritoriale, cu conceptul de drept internațional al „patrimoniul mondial" care este ataşat de proprietăți cu o valoare excepțională, care poate fi considerată obiectul interesului general al comunității internaționale față de conservarea acesteia. Interacțiunea dintre dreptul național şi dreptul internațional urmează un model creativ al divizării muncii între nivelul național şi internațional.

La nivel național, statul suveran menține dreptul exclusiv de a identifica şi propune desemnarea unei proprietăți situate pe teritoriul său pentru a fi înscrisă pe Lista Patrimoniului Mondial. La nivel internațional, organismul competent al Convenției - Comitetul Patrimoniului Mondial - are puterea de a evalua proprietatea propusă, de a aproba sau respinge înscrierea acesteia în Listă şi de a monitoriza starea de conservare a acesteia în scopul menținerii statutului ei de bun al patrimoniu mondial, ori retrogradarea sa din Lista Patrimoniului Mondial în Pericol sau chiar ştergerea ei din Listă[16]. Regimul Patrimoniului Mondial este un exemplu bun despre cum chiar şi principiul fundamental al suveranității teritoriale poate să interacționeze cu dreptul internațional. Proprietățile patrimoniului mondial, spre deosebire de resursele patrimoniului comun[17] rămân supuse suveranității teritoriale a statului; în acelaşi timp, o astfel de suveranitate trebuie să fie exercitată astfel încât să fie funcțională pentru obiectivul dreptului internațional de

---

[15] Convenția privind protecția patrimoniului cultural şi natural mondial, adoptată la Paris la 16 noiembrie 1972, disponibilă la http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13055&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html, accesat la 01.03.2020.

[16] Acest lucru s-a produs de două ori în raport cu un sit natural al Omanului şi în raport cu situl cultural al oraşului Dresda, Germania.

[17] Acestea sunt resursele minerale ale zonei albiei internaționale din partea XI a Convenției ONU privind dreptul mării.

conservare şi protejare a unei proprietăţi în interesul general al comunităţii internaţionale.

Mai recent, la pragul secolului al XXI-lea, au apărut alte manifestări ale pluralităţii şi interacţiunii ordinelor juridice în reglementarea patrimoniului cultural în legătură cu dezvoltarea regimurilor de tratate pentru protecţia patrimoniului cultural subacvatic[18] şi pentru protejarea patrimoniului cultural intangibil[19].

Primul a fost rezultatul lacunelor şi aplicării nesatisfăcătoare a ordinii juridice internaţionale a oceanelor, astfel cum a fost codificat în Convenţia ONU privind Dreptul mării din 1982, cu privire la protejarea moştenirii culturale subacvatice împotriva riscului de a fi neautorizată şi nereglementată preluarea unui astfel de patrimoniu în scopuri pur comerciale. Convenţia UNESCO din 2001 cu anexă tehnică referitoare la „regulile privind activităţile îndreptate către patrimoniul cultural subacvatic", în ciuda numărului său încă limitat de ratificări şi a criticilor aduse sistemului greoi de cooperare interstatală, reprezintă un efort lăudabil în integrarea preocupărilor legate de moştenirea culturală într-un sistem care, din vremuri imemorabile, s-a dezvoltat sub impulsul intereselor comerciale şi de securitate.

Unele dintre aceste tratate au dobândit un caracter aproape universal, deoarece aproape toate statele au devenit părţi la acestea. Acesta este cazul Convenţiei privind patrimoniul mondial din 1972, din care fac parte în prezent 186 de state. Alte tratate, chiar dacă nu au câştigat încă un domeniu de aplicare universal, s-au confruntat cu o creştere constantă a numărului de state părţi în ultimii zece ani; acesta este cazul Convenţiei de la Paris din 1970 „privind mijloacele de a interzice şi preveni importul, exportul şi transferul ilicit de proprietate asupra bunurilor culturale" şi Convenţia de la Haga privind protecţia bunurilor culturale în caz de conflict armat[20], cu cele două protocoale suplimentare[21].

---

[18] Convenţia privind protecţia patrimoniului cultural subacvatic, adoptată la Paris la 2 noiembrie 2001, disponibilă la http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13520&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html, accesat la 02.03.2020.

[19] Convenţia pentru salvgardarea patrimoniului cultural imaterial, adoptată la Paris la 17 octombrie 2003, disponibilă la http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=17716&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html, accesat la 02.03.2020.

[20] Există 123 de state părţi la Convenţia de la Haga din 1954, ultima fiind Statele Unite, care a ratificat Convenţia la 13 martie 2009 după mai bine de jumătate de secol, a se vedea http://portal.unesco.org/la/convention.asp?KO=13637&language=E&order=alpha, accesat la 02.03.2020.

[21] Protocol la Convenţia pentru protecţia bunurilor culturale în caz de conflict armat 1954 şi al doilea protocol la Convenţia de la Haga din 1954 pentru protecţia bunurilor culturale în caz de conflict armat 1999.

4. Care este impactul acestei mişcări complexe asupra dreptului internațional?

Dreptul internațional privind protecția patrimoniului cultural rămâne limitat la legislația tratatelor (şi într-o oarecare măsură a legii naționale aplicabile) şi/sau s-a maturizat într-un corp de reguli obişnuite şi de principii generale aplicabile independent de acordul statelor de a fi obligate prin tratate ad-hoc? Şi dacă un corp de norme generale de drept internațional a apărut sau este în curs de apariție, care este relația acestuia cu alte ramuri ale dreptului internațional?

În ciuda relevanței crescânde a culturii în discursul dreptului internațional contemporan despre pluralism, multiculturalitate şi ciocnirea culturilor, răspunsul la aceste întrebări a fost destul de opac în practica internațională. Curtea Internațională de Justiție (CIJ) a avut rareori posibilitatea de a aborda aceste întrebări. În cazul vechi al *Templului din Preha Vihear*[22], deşi proprietatea culturală în cauză nu a făcut obiectul litigiului în sine - a fost doar punctul de referință pentru stabilirea unei frontiere controversate - Curtea a decis că Thailanda avea obligația internațională de a returna părți din proprietatea culturală care au fost îndepărtate de pe locul templului. Un alt caz introdus de Liechtenstein împotriva Germaniei în 2004 pentru întoarcerea anumitor opere de artă confiscate după al doilea război mondial într-o țară terță, nu a trecut niciodată dincolo de faza de obiecție preliminară atunci când Curtea a refuzat să-şi exercite competența[23]. Mai recent, CIJ a avut oportunitatea de a analiza relevanța patrimoniului cultural în contextul genocidului[24], iar în cazul Drepturilor de navigație şi conexe (Costa Rica c. Nicaragua) din 2009 a susținut tradițiile culturale ale populației autohtone locale (pescuitul) ca o componentă a dreptului lor la conservarea unei forme de economie de subzistență[25].

Curtea Europeană a Drepturilor Omului a pronunțat câteva cazuri care implică adaptarea dificilă a dreptului individual la proprietatea privată şi interesul public pentru conservarea bunurilor culturale. Dar, din păcate, în aceste cazuri[26],

---

[22] Cauza privind Templul din Preha Vihear (Cambodgia / Thailanda), Hotărârea din 15 iunie 1965, Rapoartele Curții Internaționale de Justiție, 1962, p. 6 şi urm.

[23] Cauza Liechtenstein c. Germania, Hotărârea din 10 februarie 2005.

[24] Cazul de genocid (Bosnia-Herțegovina / Serbia), Hotărârea din 26 februarie 2007. Aici Curtea a fost prezentată cu argumentul reclamantului potrivit căruia distrugerea sistematică documentată a clădirilor religioase, bibliotecilor şi a altor proprietăți culturale era o dovadă a planului respondentului de a realiza un act deliberat de eliminare a tuturor urmelor de viață şi de cultură ale populației musulmane pe teritoriul vizat, astfel încât să se ridice la genocid. Curtea, deşi a recunoscut caracterul infracțiunilor internaționale pentru astfel de fapte, a refuzat să le considere drept probe ale intenției speciale de a comite genocid (paragrafele 335-344).

[25] Hotărârea din 13 iulie 2009, paragrafele 134-144.

[26] A se vedea în special Beyeler c. Italia, Cererea nr. 33202/96, decizia din 5 ianuarie 2000, privind compatibilitatea legislației italiene de preempțiune şi control al exportului asupra lucrărilor de artă cu Protocolul 1 la Convenția Europeană pentru Drepturile Omului şi Sud Fondi Srl c. Italia, Cererea nr.

Curtea nu a depăşit o aplicare strictă a prevederii Protocolului I privind protecţia dreptului individual al „fiecărei persoane fizice sau juridice la posesia paşnică şi netulburată a bunurilor sale”[27]. Astfel, interesul public pentru conservarea unui patrimoniu cultural colectiv sau a valorii publice a peisajului a fost lăsat în umbra legii.

O examinare atentă a practicii internaţionale arată că anumite principii generale încep să fie recunoscute în mod expres ca parte a unui corp în creştere al dreptului internaţional care se bazează pe dimensiunea umană a patrimoniului cultural. Primul şi cel mai important aspect al acestor principii se referă la obligaţia generală de a respecta - adică, de a se abţine de la actele de distrugere şi deteriorare voită a patrimoniul cultural de importanţă semnificativă în caz de conflict armat. Aceste principii fundamentale ale acestui principiu sunt exprimate elocvent în Preambulul Convenţiei de la Haga din 1954, care afirmă că „... daunele asupra proprietăţilor culturale aparţinând oricărui popor înseamnă orice daune ale patrimoniului cultural al întregii omeniri, deoarece fiecare popor îşi aduce contribuţia la cultura lumii”. Este interesant de menţionat că această afirmaţie vorbeşte despre „oameni” şi despre „moştenirea culturală a întregii omeniri”, şi nu despre state, astfel încât să subliniem legătura acesteia cu drepturile omului şi să prevadă ideea unei obligaţii integrale care i se datorează mai degrabă comunităţii internaţionale în ansamblu (*erga omnes*), decât statelor individuale contractante.

Acestui principiu privind respectarea patrimoniului cultural, adoptat prin Declaraţia UNESCO din 2003 i s-a acordat o putere şi un domeniu juridic suplimentar prin votul unanim al Conferinţei generale a Declaraţiei UNESCO privind distrugerea intenţionată a patrimoniului cultural, care se aplică atât în timp de război, cât şi în timp de pace. Este interesant faptul că la doar un an de la adoptarea Declaraţiei UNESCO din 2003, Comisia pentru revendicări instituită de acordurile de pace pentru a pune capăt războiului din 1998-2000 dintre Eritrea şi Etiopia, a ajuns la concluzia că distrugerea intenţionată de către armata etiopiană a Stela Matara, un obiect de mare importanţă istorică şi culturală pentru Eritrea, a fost un act ilegal pe plan internaţional pentru care Etiopia trebuia să fie responsabilă. Întrucât niciuna dintre părţile aflate în conflict nu era parte la Convenţia de la Haga din 1954, Comisia s-a bazat în această hotărâre pe dreptul internaţional cutumiar. Şi, de fapt, alin. 113 din decizie precizează în mod expres că „... căderea stelei a fost o încălcare a dreptului internaţional umanitar cutumiar”[28].

75909/01, decizia din 20 ianuarie 2009, în care Curtea a constatat că decizia italiană de a demola o clădire mare ridicată într-o zonă de coastă protejată cu încălcarea reglementării naţionale a peisajului a reprezentat o încălcare a principiului *nullum crimen sine lege* (articolul 7 din Convenţia) şi a dreptului de proprietate.

[27] Articolul 1 din Protocolul I.

[28] Atribuire parţială - Frontul central, Revendicările Eritreei 2,4,6, 7, 8 şi 22, 28 aprilie 2004, republicată în Daly, B. (2005) '*The Potential for Arbitration of Cultural Property Disputes*', in *Permanent Court of Arbitratio*n, The Law and Practice of international Courts and Tribunals, Leiden, p. 261.

Ar fi greşit să credem că principiul respectării patrimoniului cultural a rămas limitat la schema clasică a responsabilității statului pentru acte ilegale. Ceea ce este interesant în scopul acestui articol cu privire la dimensiunea umană a dreptului patrimoniului cultural este faptul că obligația de a respecta a depăşit schema statică a responsabilității statului şi a implicat răspunderea penală internațională a persoanelor pentru fapte grave de distrugere sau pentru daune aduse patrimoniului cultural. Acest principiu, pe lângă faptul că este recunoscut la articolele 15-18 din cel de-al doilea protocol la Convenția de la Haga din 1954, a fost aplicat în jurisprudența Tribunalului Penal Internațional pentru Iugoslavia, care a depăşit prevederile specifice ale art. 3 lit. d) din Statut, care plasează infracțiunile împotriva bunurilor culturale în categoria „încălcări ale legilor sau cutumelor de război", pentru a recunoaşte în mod expres că incriminarea distrugerii voite a patrimoniului cultural este sancționată de dreptul internațional cutumiar[29].

Pe lângă riscul de distrugere, conflictul armat şi ocupația militară prezintă, de asemenea, riscul de jafuri, însuşire neautorizată şi transferul ilicit de obiecte culturale. Interzicerea jafului pe teritoriul ocupat are o origine veche în dreptul tratatelor internaționale, începând cu Regulamentele din 1907 anexate la a IV-a Convenție de la Haga privind războiul terestru, Declarația de la Londra din 1943 şi Primul protocol la Convenția de la Haga din 1954.

Astăzi ar fi greu de susținut că acest principiu se aplică exclusiv ca subiect de drept al tratatelor. În ultimele două decenii s-a dezvoltat un corp tot mai mare de jurisprudență care interpretează şi aplică legislația internă în mod consecvent cu obligația internațională de a preveni jefuirea şi de a asigura returnarea patrimoniului cultural al teritoriilor ocupate[30]. Dar, cel mai mai important este faptul că, acest principiu a fost ridicat la rangul unei reguli obligatorii pentru state, prin Rezoluția 1483 din 2003 a Consiliului de Securitate privind ocuparea Irakului. Această rezoluție a fost adoptată în umbra jefuirii dezastruoase a Muzeului Național din Bagdad, a Bibliotecii Naționale şi a altor situri din Irak, ca urmare a colapsului instituțional al țării în urma invaziei sale de către Statele Unite şi Regatul Unit[31]. Prin această rezoluție, obligatorie pentru toate statele membre ale ONU în virtutea capitolului VII al Cartei, Consiliul de Securitate a contribuit la afirmarea dreptului internațional general, a obligației de a acționa astfel încât să se asigure că bunurile culturale de pe teritoriul ocupat nu sunt însuşite şi transferate în mod ilegal şi că, în cazul transferului ilegal, trebuie returnate.

Trecând de la dreptul conflictului armat la dreptul internațional pe timp de pace, putem vedea că în acest context dimensiunea umană a patrimoniului cultural

---

[29] Procuror c. Kordic şi Cerkez, cauza Tribunalului Penal Internațional pentru fosta Iugoslavie, nr. IT-95-14 / 2-T, 26 februarie 2001, paragraful 207.

[30] A se vedea cazul semnalizat Biserica Cipru şi Republica Cipru c. Goldberg, Hotărârea Districtului judecătoresc 7, 1990, 917 F. 2d 278.

[31] Documentul ONU S / RES / 1483 (2003).

devine şi mai palpabilă şi relevantă din punct de vedere juridic. Acest lucru este evident prin creşterea fertilizării încrucişate între drepturile omului şi dreptul patrimoniului cultural. Salvarea culturilor vii a apărut în ultimul deceniu ca una dintre noile dimensiuni ale dreptului internațional al patrimoniului cultural. Legătura cu drepturile omului, în special cu dimensiunea colectivă a dreptului de acces, realizare şi întreținere a culturii unui grup, stă la baza adoptării în 2003 a Convenției pentru salvgardarea patrimoniului cultural imaterial şi a succesului său remarcabil. Acesta este primul instrument obligatoriu pentru extinderea sferei de protecție internațională de la proprietatea culturală tangibilă la patrimoniul oral şi imaterial[32].

Statele rămân părțile contractante la convenție, dar adresele de fond sunt comunitățile culturale şi grupurile umane, inclusiv minoritățile, ale căror tradiții culturale sunt obiectul real al salvgardării în conformitate cu dreptul internațional. În mod similar, interconectarea dintre moştenirea culturală şi drepturile omului informează mişcarea recentă către protejarea şi promovarea diversității culturale, care este motivată de dorința de a păstra multiplicitatea expresiilor culturale şi artistice ale popoarelor lumii, pentru a contrabalansa forța puternică de nivelare a globalizării economice. Aceste dimensiuni umane diferite ale dreptului patrimoniului cultural şi-au găsit o nouă sinteză în Declarația ONU recent adoptată privind drepturile popoarelor indigene, a cărei scop este conservarea şi dezvoltarea identității lor culturale, atât de strâns legată de mediul lor natural şi şi de patrimoniul lor cultural material şi intangibil.

5. Accepțiuni în literatura de specialitate privind dreptul patrimoniului cultural

Fără a pretinde că acoperă toate aspectele dezvoltării complexe ale dreptului internațional în acest domeniu, lucrările publicate[33] în acest sens contribuie la elucidarea şi înțelegerea mai profundă a celor mai semnificative aspecte ale „dimensiunii umane" a dreptului patrimoniului cultural. Aceste lucrări tratează atât subiectul nepracticabil al genocidului, cât şi restituirea proprietății culturale.

Ana Vrdoljak revizuieşte acest subiect în lumina evoluției de-a lungul secolului a legii privind protecția şi restituirea bunurilor culturale şi a interacțiunii

[32] Convenția pentru salvgardarea patrimoniului cultural imaterial a fost adoptată de Conferința generală a UNESCO din 17 octombrie 2003 şi a intrat în vigoare la 20 aprilie 2006. Acum este în vigoare pentru 133 de state.

[33] Vrdoljak, A. F. (2015) 'Challenges for International Cultural Heritage Law', in W. Logan, M. Nic Craith and U. Kockel (eds), *Blackwell Companion to the New Heritage Studies*, New York, J. Wiley and Sons, pp. 541-556; Vrdoljak, A. F. (2014) 'Human rights and cultural heritage in international law' in F. Lenzerini and A. F. Vrdoljak (eds), *International Law for Common Goods: Normative Perspectives on Human Rights, Culture and Nature*, Oxford, Hart Publishing, pp. 139-175.

sale, mai întâi cu protecția minorităților, apoi cu prevenirea şi pedepsirea genocidului[34]. Ea susține convingător că, dincolo de conceptul monolitic al statului național, forța motrică a acestor aspecte diferite ale legii este preocuparea continuă a comunității internaționale de a asigura contribuția efectivă a fiecărui popor şi grup la patrimoniul cultural al umanității[35].

Therese O'Donnell[36] îşi plasează contribuția în contextul moştenirii sumbre a jafului Holocaustului şi a dezvoltării contemporane a principiilor justiției tranzitorii. Ea examinează dificultățile persistente pe care le prezintă revendicările şi programele pentru restituirea artei jefuite de naziști şi susține că, în măsura în care restituirea ar trebui să vizeze reintegrarea identităților individuale şi de grup, procesul nu poate fi separat de obiectivele reconcilierii şi justiției tranzitorii.

Contribuțiile lui Lixinski[37] şi Lenzerini[38] discută despre introducerea recentă a conceptului de „patrimoniu intangibil" în constelația expresiilor culturale care merită să fie protejate în conformitate cu dreptul internațional. Ambii autori recunosc caracterul inovator şi succesul remarcabil al Convenției UNESCO din 2003, dar, în acelaşi timp, îşi plâng neajunsurile în ceea ce priveşte lăsarea în întregime statelor a determinării şi prezentării unui tip de moştenire care este profund înrădăcinată în tradițiile şi identitățile comunitare care nu coincid neapărat cu cele ale națiunii statului.

În cele din urmă, lucrarea lui Micaela Frulli[39] oferă o contribuție valoroasă la înțelegerea dimensiunii umane a dreptului patrimoniului cultural din punctul de vedere al dreptului umanitar internațional şi al dreptului penal. Analiza ei comparativă a Statutului Curții Penale Internaționale şi a Protocolului II la Convenția de la Haga din 1954 evidențiază „abordarea civilă" destul de conservatoare a primei, spre deosebire de abordarea „orientată spre valoare culturală" a acesteia din urmă. Ea încheie cu o pledoarie pentru susținerea modelului mai progresiv adoptat în Protocolul II şi pentru o aplicare pe scară largă a criteriilor sale jurisdicționale avansate.

---

[34] Vrdoljak, A. F. (2009), *Human Rights and Genocide: The work of Lauterpacht and Lemkin in modern international Law*, European Journal of International Law, 4, 1163-1194

[35] Vrdoljak, A. F. (2011) 'Cultural Heritage in Human Rights and Humanitarian Law', in O. Ben-Naftali (ed.), *International Human Rights and Humanitarian Law*, Oxford, Oxford University Press, pp. 250-302.

[36] O'Donnell, T. (2018) 'The transitional justice potential of holocaust-era looted art claims: re-weaving law's lattice', in L Perez Prat Durban & G Fernandez Arriba (eds), *Holocausto y Bienes Culturales,* Huelva, Spain, pp. 115-153.

[37] Lixinski, L. (2013) *Intangible Cultural Heritage in International Law*, Oxford University Press, Oxford, 5.

[38] Lenzerini F. (2011), *Intangible Cultural Heritage: The Living Culture of Peoples*, European Journal of International Law, 1, 111.

[39] Frulli M. (2011), *The Criminalization of Offences against Cultural Heritage in Times of Armed Conflict: The Quest for Consistency*, European Journal of International Law, 1, 203-217.

6. Concluzii

Protecţia proprietăţilor culturale la nivel internaţional în contextul dreptului internaţional public, trecând prin a doua decadă a secolului al XXI-lea şi ţinând cont de natura şi funcţia bunurilor protejate şi conexiunea lor directă cu persoane şi grupuri, a dobândit o dimensiune umană care nu este doar o tendinţă, ci un fapt. Dreptul internaţional public, dincolo de faptul că este în continuă schimbare pentru a face faţă tuturor provocărilor emergente, încearcă să demonstreze dimensiunile umane ale protecţiei internaţionale a patrimoniului cultural, considerând în acelaşi timp statul ca fiind un factor central pentru protecţia proprietăţilor culturale în cadrul teritoriului său la nivel naţional şi internaţional. Cu toate acestea, puterea statelor este limitată de presiunea comunităţii internaţionale şi de urmărirea intereselor comune prin obligaţiile internaţionale de protecţie generală şi specifică a caracterului convenţional şi obişnuit, izvorât atât din legislaţia primară, cât şi cea secundară a organizaţiilor internaţionale la care statele participă. În afară de această presiune externă, competenţa statelor este în continuare limitată de acţiunea indivizilor şi grupurilor. Baza legală pentru protecţia patrimoniului cultural este influenţată în mare măsură de legile internaţionale privind drepturile omului, care au creat simultan o bază legală suplimentară.

În această nouă ordine umanitară există o relaţie bidirecţională între individ şi protecţia bunurilor culturale. Indivizii devin actori ai dreptului internaţional şi, prin urmare, au drepturi, precum şi obligaţii pentru protecţia patrimoniului cultural. Această dimensiune umană cu siguranţă nu limitează rolul statului; dimpotrivă, acesta numeşte obligaţii suplimentare de protecţie care decurg din dreptul internaţional al drepturilor omului şi din dreptul internaţional umanitar. Sub presiunea indivizilor şi grupurilor, statele trebuie să facă, de asemenea, măsurile necesare pentru protejarea şi conservarea componentelor culturale individuale, care altfel ar putea fi neglijate.

De asemenea, trebuie subliniată acţiunea statelor membre la nivel regional - Europa, SUA şi, cel mai recent, Africa - care să conducă la acorduri regionale care nu au lăsat neafectate legile privind patrimoniul cultural. Convenţiile regionale care sunt complet în conformitate cu standardele globale de protecţie a UNESCO, joacă un rol suplimentar în colaborările existente ale statelor membre sau sunt destinate să reglementeze aspecte specifice care îmbunătăţesc protecţia patrimoniului cultural.

În ciuda diversităţii instituţionale în ceea ce priveşte protecţia patrimoniului cultural indusă prin acţiunile instituţiilor internaţionale şi regionale, UNESCO menţine un rol de lider pentru protecţia patrimoniului cultural la nivel internaţional fiind principalul mecanism de procesare a standardelor internaţionale de protecţie, precum şi principalul forum pentru evaluarea respectării de către statele membre a standardelor internaţionale de protecţie. Consolidarea cooperării cu

instituțiile ONU pentru protecția patrimoniului cultural ar putea ajuta cu siguranță UNESCO să facă față în mod eficient mai multor provocări existente.

În timp ce dreptul internațional umanitar a fost primul drept internațional care a acordat un tratament excepțional patrimoniului cultural, în ultimii 20 de ani a existat o recapitulare a interacțiunii dintre dreptul internațional umanitar, dreptul drepturilor omului şi dreptul penal internațional în promovarea rațiunii fundamentale de protecție: importanța sa pentru întreaga umanitate. Mai mult, odată cu ascensiunea drepturilor omului de la mijlocul secolului al XX-lea, această rațiune a suferit o recalibrare semnificativă. S-a bazat inițial pe importanța sa în avansarea artelor şi ştiințelor şi a cunoştințelor în general, aceasta fiind acum eclipsată de un accent pus pe semnificația patrimoniului cultural în asigurarea contribuției tuturor oamenilor la omenire. Prin urmare, doresc să subliniez trei tendințe normative care consolidează această rațiune şi schimbarea internă prin care a trecut; în primul rând, obligația de protecție a patrimoniului cultural nu se limitează la statele părți, la drepturile omului, la dreptul umanitar şi la instrumentele patrimoniului cultural de specialitate, ci se extinde la toate statele; în al doilea rând, interdicția dreptului internațional cutumiar împotriva distrugerii internaționale a patrimoniului cultural pe timp de pace este definită mai puțin clar decât în timpul conflictelor armate şi al ocupației beligerante; în al treilea rând, convergența tot mai mare între drepturile omului şi dreptul umanitar în domeniul patrimoniului cultural (şi drepturile culturale).

În concluzie, protecția patrimoniului cultural este o problemă multidimensională care nu se aplică doar statelor, ci şi persoanelor care au drepturi şi obligații față de protecția patrimoniului cultural, aşa cum rezultă din dreptul internațional. Indivizii şi grupurile au un rol activ în protejarea moştenirii lor culturale. Comunitatea globală şi-a dat seama că coordonarea şi mobilizarea statelor, precum şi grupurile şi persoanele din acestea pot construi un cadru eficient pentru protecția patrimoniului cultural. Comunitatea internațională, care exploatează dreptul internațional în continuă evoluție ar trebui să rămână coordonată şi să abordeze în comun problemele care există încă în direcția obiectivului important de protecție şi conservare a culturii mondiale.

BIBLIOGRAFIE

Daly B. (2005), „The Potential for Arbitration of Cultural Property Disputes" în *Permanent Court of Arbitration, The Law and Practice of international Courts and Tribunals,* Leiden.

De Vanna, F. (2018), *L'ordinamento giuridico di Santi Romano e il pluralismo oltre l'orizzonte dello Stato: alcuni percorsi interpretativi*, in Jura Gentium, 2.

Francioni F., Lenzerini F. (2003), *The destruction of the Buddhas of Bamiyan and international law*, European Journal of International Law, 4.

Frulli, M. (2011), *The Criminalization of Offences against Cultural Heritage in Times of Armed Conflict: The Quest for Consistency*, European Journal of International Law, 1.

Lenzerini F. (2011), *Intangible Cultural Heritage: The Living Culture of Peoples*, European Journal of International Law, 1.

Lixinski, L. (2013) *Intangible Cultural Heritage in International Law*, Oxford University Press, Oxford, 5.

O'Donnell, T. (2018) 'The transitional justice potential of holocaust-era looted art claims: re-weaving law's lattice', in L Perez Prat Durban & G Fernandez Arriba (eds), *Holocausto y Bienes Culturales,* Huelva, Spain.

Vrdoljak, A. F. (2009), *Human Rights and Genocide: The work of Lauterpacht and Lemkin in modern international Law*, European Journal of International Law, 4.

Vrdoljak, A. F. (2011) 'Cultural Heritage in Human Rights and Humanitarian Law', in O. Ben-Naftali (ed.), *International Human Rights and Humanitarian Law*, Oxford, Oxford University Press.

Vrdoljak, A. F. (2014) 'Human rights and cultural heritage in international law' in F. Lenzerini and A. F. Vrdoljak (eds), *International Law for Common Goods: Normative Perspectives on Human Rights, Culture and Nature*, Oxford, Hart Publishing.

Vrdoljak, A. F. (2015) 'Challenges for International Cultural Heritage Law', in W. Logan, M. Nic Craith and U. Kockel (eds), *Blackwell Companion to the New Heritage Studies*, New York, J. Wiley and Sons.